

В периода 21-24 ноември 2007г. в София се проведе **VII Младежки форум на ЦЕИ, в рамките на Българското председателство на Централно европейската инициатива**. Форумът беше на тема “Формиране и изпълнение на младежката политика на европейско, регионално, национално и местно ниво. Участваха 94 младежи от 19 страни – членки на ЦЕИ и ЕС – представители на държавни институции, работещи в сферата на младежта, представители на местните власти, младежки центрове и национални младежки агенции, представители на младежки НПО.

Основните цели на форума бяха да се представят националните, регионалните и местни младежки политики в страните-членки на ЦЕИ, да се обмени опит в областта на регионалната и местна младежка дейност в различните региони в Европа, да се създаде по-тясно сътрудничество сред страните от ЦЕИ.

Участниците в Младежкия форум на ЦЕИ изготвиха декларация, която беше връчена на правителствените ръководители на Централноевропейската инициатива. С декларацията си младите хора набелязват основните аспекти във формирането и разработването на младежката политика на европейско, национално, регионално и местно ниво, на които правителствените ръководители, трябва да обърнат особено внимание, като по този начин задълбочават структурния диалог с младите хора.

Глава втора ПРОМЕНЕТЕ В ЖИВОТА НА МЛАДЕЖТА ПРЕЗ 2007 ГОДИНА

Данните за промените в живота и статуса на българската младеж са осигурени от специално провеждащото се лонгитудинално изследване на социологическа агенция „Медиана“¹⁰. Особена ценност на представяната картина е във възможността за наблюдаване на промените и очертаване на тенденции, осигурена въз основа на идентичност на методиката и натрупване на база данни от неколкото издание на това проучване през последните няколко години.

Неминуемо е анализът на данните да е повлиян от интерпретацията на авторите на изследването. Емпиричната информация дава основание за категоричност на заключенията по основните показатели, залегнали в основата на този доклад. Сравнението между усилията и типа дейности, предприети от институциите от една страна и на регистрираното фактическо състояние на тези категории за младежката група са основание за извеждане на предложения за съответни политики по отношение на младежта, които се предлагат от ДАМС за следващия едногодишен период, както и за формирането на нова стратегия за младежта в България.

I. СОЦИАЛЕН СТАТУС И НАГЛАСИ НА МЛАДИТЕ 1999 - 2008

Сравнителните данни от 1999 г. насам показват следната картина: младите хора подобряват материалното си положение, намират своята трудова реализация, расте потреблението, увеличават се младите хора ходещи на море, екскурзиите в чужбина. За последните девет години обемът на тези, които можем да наречем определено заможни, се е увеличил седем пъти, а делът на бедността е спаднал също толкова.

Доколкото използването на понятията „Заможни“, „Бедни“ и пр. може да изглежда абстрактно, то нека погледнем какво реално се е променило в живота на младежите 18-35 г. през изминалите няколко години:

Само за две години делът на младите, които ходят ежегодно на море, планина или друг курорт се е увеличил с 10 % и тези младежи вече са мнозинство в младежката възрастова група. Това, което наблюдаваме от 1999 г. насам, е ясна тенденция за нарастване на материалното благосъстояние на младите хора в страната.

Процесът за бурното реструктуриране по скалата „беден - средна ръка - заможен“ затихва (скалата „беден –средна ръка – заможен“ е субективната преценка на респондентите в лонгитюдното изследване на Агенция „Медиана“). Вече има ясно оформена група на заможни и вписващи се в пазарната среда млади хора (които увеличават потреблението си), както и

¹⁰ Характеристиките и методиката на изследването, проведено от Агенция „Медиана“ може да се види в приложения Доклад на Агенцията.

прослойка на бедни, мизерстващи и маргинализирани младежи, за които няма шансове за йерархично израстване по тази скала.

Вероятно, именно спирането на бурните процеси на реструктуриране на младежката група са в основата на наблюдаваното в последната година нарастване на песимизма. Очевидно, въпреки че младите хора определено са повишили материалния си стандарт на живот, те отказват да го приемат (не го усещат).

Ясно очертаният в последните седем години процес на нарастване на младежкия оптимизъм и намаляване на песимизма изглежда стопиран. Това изглежда странно на фона на намаляващата безработица, повишаване на материалния стандарт и потребление. Причината за нарасналия песимизъм вероятно трябва да се търси в сблъсъка на свръхочакванията от приемането ни в ЕС и реалните икономически проблеми, които самото приемане предизвика – ръст на цените, засилена инфлация - и широкото дебатиране на тези проблеми в политическото пространство и медиите. Всичко това води до разочарование и спад на оптимизма (22 % от младите заявяват, че засега губим от влизането ни в ЕС).

Въпреки известното покачване на песимизма при младите, те все пак остават най-оптимистичната част от населението на страната.

Като цяло, настоящото пазарно общество губи съревнованието си с идеята, представата за предишното. Единствено по показателя „свобода“ позитивните оценки доминират. Социализмът се е изчистил от негативните си наслоения и се е превърнал в „доброто старо време“. Можем да очакваме в близко бъдеще нарастване на младежкото левичарство, основаващо се на идеята за възстановяване на „истинския социализъм-комунизъм“. Все пак, младите са много по-малко склонни да се обърнат директно към предишната система, отколкото най-възрастните. „Споменът“, идеята за това какво е било все повече се размива за тях и се заменя от фрагменти на дотути разговори, спомени на възрастните. Засега, обаче, това „минало“ има характеристиките на по-хуманно, по-справедливо, не толкова свободно, но хората са се чувствали по-добре.

„Демокрацията“ (каквото и съдържание да влягат в нея младите) също е донякъде компрометирана. Близко една трета от младите са убедени, че тя е донесла повече вреда на България, отколкото полза. Все пак младите са най-демократично настроени в сравнение с другите поколения. Отхвърлянето на демокрацията като „благо“, характерно за една трета от младите, е основа за нарастване на влиянието на крайни радикални формации (от типа на неонацистки, крайно националистически и др.). Въпреки квалификацията на социализма като „доброто старо време“, все пак доминира усещането, че младите в крайна сметка са печеливши от актуалното развитие – живеят по-добре от техните родители. Не трябва да подминаваме, обаче, факта, че близо една четвърт от младежите се изживяват като генерационни „лузъри“ от демокрацията, пазара и въобще от утвърдилата се политическа система. Ако тези хора отидат да гласуват, то те ще бъдат привлечени от възможно най-анти вот и възможно най-радикална „антиполитическа“ платформа.

Определено се наблюдава нарастване на усещането за сигурност в последните години – вероятно свързано и с резкия спад на безработицата в страната. Същевременно, младите започват да гледат и по-земно и реалистично на живота – ако преди 40 % се виждаха в перспектива като много богати или поне заможни, то сега тези оптимистични очаквания са спаднали с 5 % и са заменени с по скромното – ще съм нещо „средна ръка“. До голяма степен тук трябва да се търси и другата причина за намаляващия оптимизъм - осъзнаването, че чудеса няма да има и аз „няма да гладувам“, но и няма да мога да се кача в клуба на богатите. Едно по-реалистично, но съдържащо в себе си разочарование чувство. Още повече, че „богатството“ се явява много по-желана цел при младите, отколкото при възрастните.

Само преди година, „пътят към богатството“ изглеждаше много по-отворен за младите. За мнозина от тях образованието, професията, или стил на живот „запивам от обяд“ не се явяваха важни фактори за нагласите към бъдещето. Сега младите все по-ясно виждат ограниченията - професия, образование, квалификация. Мнозина си дават сметка за връзката на тези категории с пътя към желан просперитет.

Наблюдаваме стремителна промяна по отношение на бедността. Ако доскоро бедният се възприемаше като жертва на обстоятелствата, на „лошите“ или просто жертва на своята честност, то сега „бедността“ все повече се превръща в порок. Белег за мързел, неамбициозност или просто за липса на образование и квалификация. Накратко, ако доскоро той беше положителният герой на новото време, сега вече този образ е негативен. Друг е въпросът, че „богатият“ също не става положителен герой. Да, той е човек с амбиции и идеи, но продължава да е преимуществено крадец и мошеник със съмнителен принос в развитието на

страната. Парадоксално, изчезва положителният герой, положителната фигура на съвременното развитие на обществото.

Всъщност, тук виждаме “бунта на средняка” – тези под мен са мързеливи и прости; тези над мен са гадове и мошеници! Като цяло, това е благодатната среда за разрастване на националистически, неофашистки и ксенофобски движения.

Всъщност, наблюдаваме засилване на ролята на парите като ценност и превръщането им във всеобщ измерител на качеството на човека. Не може да не направи впечатление, че „е нормално хората да бъдат бедни и богати”, но само ако не получат повече от мен – тогава те са мошеници и крадци; „Парите са доказателство за способностите и качествата” - но само ако другите не получат повече от мен – тогава те са мошеници и крадци!

II. СЪСТОЯНИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Няма съмнение, че България е на едно от челните места по отпадане на младежите от образователната система преди завършване на средно образование. Нещо повече, почти половината от отпадналите са отпаднали не само преди средно, а още преди завършването на основно образование. Същевременно, международните сравнителни данни показват, че страни като Италия, Латвия, Гърция, които са в приблизително същите позиции като нашата страна, за период от десет години са снижили драстично броя на отпадащите. За България този процент е константа – в последните десет години не се забелязва положителен процес.

Същевременно, международните сравнителни изследвания (PISA, TIMSS) показват драстичен спад и в качеството на образованието за тези, които все пак стигат до средно образование. Така например, PISA 2006 показва, че 28 % от 15 годишните българи са **под първото** от шест равнища на четене; по математика 29 % са под минимума.

Видно е, че България е изправена пред три сериозни предизвикателства, ако желае да задържи и повиши образователното ниво на нацията (а това означава и качеството, икономическия потенциал на страната):

1. Намаляване на отпадащите преди завършване на средно образование. (Още по актуално по отношение на основното.)
2. Вторично ограмотяване, дообразование и квалификация на млади хора над ученическа възраст (данните сочат наличието на над 120 хиляди млади хора без образование, част от които напълно неграмотни).
3. Рязко повишаване на качеството на образованието, както в основния, така и в средния курс на образователната система.

Технологическо обновяване и компютризация

В сферата на образованието се наблюдават два, на пръв поглед, противоположни и логически противоречиви процеса.

От една страна, в страната е извършена истинска материално-техническа революция. Материално-техническата съоръженост на училищата расте с огромни темпове. (Само за 5 г. е направен основен ремонт в над 50 % от училищата в страната. За сравнение, в периода 1990-2000 г., за десет години, основен ремонт е бил правен само в 17 % от училищата). Сменени са дограми, чинове, ремонтирани са физкултурни салони, оправени са тоалетни, осигурени са карти, диаграми и консумативи за кабинетите, практически всички училища са компютризирани и свързани в интернет.

В преоборудването на образователната система са се излели стотици милиони лева. В квалификацията и преквалификацията на кадрите също.

Разбира се, всичко това не значи, че българското училище се е превърнало в някакъв остров на благоденствието и материалния просперитет. Проблеми с материалната база все още има. **Но страната ни е направила колосална крачка в това отношение.** Сама по себе си тази констатация пряко кореспондира на данните за мащабни инвестиции в материално-техническата база и в инфраструктурното подобрене на българското училище (вж. първа глава). Обичайното подозрение за възможни нередности по-скоро може да се отхвърли, тъй като информацията от респондентите на практика потвърждава действителното подобрене на материално-техническата среда и компютърна съоръженост като крайни техни потребители.

Заедно с това са реализирани ред програми за задържане на децата в училище – като системата за безплатни учебници, помощи за първолаците от бедни семейства, **система за обвързване на редовното посещаване на училище със социалните помощи, както и осигуряването на безплатни закуски.** Трябва да се отбележи все пак, че фактът на тези инициативи се приема като саморазбиращ се за положителното им въздействие върху задържането на децата в училище. Нека припомним обаче нееднозначните коментари относно ефективността на тези инициативи с оглед целите, които си поставят. Доколкото осигуряването

на безплатни закуски поема като цяло значителни финансови средства, следва да се иницира едно оценъчно проучване на въздействието на този инструмент спрямо афишираните от него цели. Що се отнася до обвързването на социалните помощи и други социални придобивки със задължението за посещаване на училище, следва да се проучи безусловността на резултата.

Въз основа само на тези данни може да се направи изводът, че практически всичко върви на добре – училищата се ремонтират и обновяват, децата се връщат в образователната система, мнозинството от учителите са минавали курсове за квалификация и преквалификация. Какво се случва, обаче, с **крайния продукт - качеството на образованието?**

Качество на образованието

Всъщност, наблюдава се процес на **формализация** на средното образование. То все повече отразява брой часове и години, проседени в училищната система но не и реални знания. Проблемите в средното образование започват още преди децата да са достигнали до гимназиалното ниво. Голяма част от тях влизат в него изцяло или частично неграмотни.

Връзката между знанията и средния успех на учащите в горния курс на образование е изследван посредством седем въпроса, на които всеки ученик в горния курс на образование би трябвало да знае отговорите, имайки предвид покриването на общообразователния минимум. Въпросите са: „Колко е стойността на числото „**ПИ**“?“, „Какво е число на квадрат?“, „Кога е избухнало Априлското въстание?“, „Къде се намира Балтийско море?“, „Кой е авторът на „Хаджи Димитър“?“, „Откъде извира Дунав?“, „Кой е Чарлз Дарвин?“.

- от „**отличниците**“ правилните отговори на всички седем базови въпроса знаят **31,4%**
- от „**добрите**“ ученици правилните отговори на всички седем базови въпроса знаят **14%**
- от „**слабите**“ ученици правилните отговори на всички седем базови въпроса знаят **6,4%**

Нека добавим към тази картина и следните данни от изследването: само 12 % от „отличниците“ знаят какво е число на квадрат! От „отличниците“ 40 % не знаят къде е Балтийско море, а от „добрите“ ученици (успех 4.50 – 5.50) това знание убягва на повече от половината – 54 % !

На тази основа можем лесно да направим заключението, че оценката, като измерител на знанията, на „успеваемостта“ е напълно лишена от съдържание. Тя по-скоро служи за вътрешно оценяване на все по-ниско ниво.

Според анкетираните (и ученици, и учители) системата се възприема като фалшива и формална. Учителите осъзнават, че качеството на техния труд няма да бъде оценено и че качеството само по себе си не рефлектира върху заплащането им. Самата система не иска, не изисква от тях качество.

Учениците осъзнават, че знанията имат малко или никакво отношение към оценките, че участват в едно формално представление, а истинските неща – знания, кандидатстване, перспективи за бъдещето – лежат във училище.

Практически за 21 % от учениците 9-12 клас свободните часове са норма за училищното всекидневие, като средно за последните два дни те са имали по 2,14 свободни часа. Отделно, с всеки следващ клас децата имат все повече свободни часове. Така в 9-ти клас учениците, които имат почти всеки ден свободни часове са 4,6%, в 12 клас този процент вече е **15,7% ! На практика, само за един месец, голяма част от учениците натрупват като отсъствия толкова часове, за колкото преди изключваха от училище (с тази разлика, че преди бяха „неизвинени“, сега са „свободни“).**

Формализацията на образователния процес води след себе си редица следствия – неграмотност в средния курс на обучение, проблеми с поддържането на дисциплината, девиантно поведение, общ спад на нивото.

Отделен, но свързан с казаното дотук, е проблемът с дисциплината. Като цяло учителите са нормативно и фактически безсилни да наложат дисциплина в клас. Причината отново се корени във формализацията на образованието и дистанцирането от качеството – „Кому е нужна дисциплина в общата среда на формалност!“

До голяма степен, формализацията на учебния процес дава отражение и на феномена „учене без учебници“. Преди ние интерпретирахме този феномен изцяло като обвързване на достъпа до образование с материалните възможности на родителите. За съжаление проблемът е много по-дълбок.

Наблюдаваме интересен на пръв поглед парадокс. Над 80% от учениците в изследването са от заможните слоеве на обществото, но в същото време половината от тях учат без необходимите учебници. Определено, обаче, не става въпрос за финансова принуда. Само за илюстрация ще споменем, че тези деца получават средно на ден по 5 лв. джобни. Истината е, че на голяма част на учениците просто не им трябват тези учебници. Първо, поради това, че притежанието или отсъствието на учебник слабо се отразява на

„успеваемостта“. Второ, поради формализацията на учебния процес учебниците са откъснати от реалните нужди и възможности на самите ученици. Всъщност, наблюдаваме аналогичен процес и при създаването на самите учебници, „формализация“.

Актуалното състояние на разгледаните дотук теми дава основание да се постави въпросът за **стандарта в средното образование**: Доколко информацията и знанието, които се преподават и изискват от учениците в българското училище съгласно националните нормативи (като обем, задълбоченост, детайли и методика) кореспондират на онова, което се предполага да знае един пълнолетен гражданин в началото на своя самостоятелен живот по принцип. Можем да попитаме: защо един български отличник, който е трениран да покрие актуалните локални изисквания в резултат на посещения на правилните извън училищни курсове и който е в състояние да отговори на редица сложни въпроси по теория на литературата, например, не умее да приложи на практика своите теоретични знания? На базата на данните от даденото ЕСИ и сравнението им с базата от предходни години имаме основание да формулираме още сега основна хипотеза, която подлежи на специфично проучване и верифициране през следващата година: едни от основните фактори за влошеното качество на образованието се коренят в липсата на философия на образователния процес, въз основа на която да се формулират критериите и стандартът за грамотност и образование, и на чиято основа да се създават и подбират учебните пособия и критериите за оценка. Втората основна хипотеза за причините за влошеното качество на образованието се отнася до вероятна подмяна на знанието с информация.

Сред централните изводи, произтичащи от данните на изследването за 2007 година по отношение на образованието подчертават, че всъщност **образованието и достъпът до него днес** не са просто самостоятелни сектори в развитието на младежта, а **представяват мощен механизъм за социално разслоение, като се получава "затворен кръг" - по-малкото ресурси ограничават достъпа до образование, а това отново води до придобиване на по-малко ресурси.**

Получаването на изискваните знания и умения се пренася от държавно гарантираното „безплатно“ образование в сферата на изцяло частните усилия за подбор на платени допълнителни компенсаторни курсове – единствен път към преодоляване на държавно контролираните входове към елитните учебни заведения. Тази утвърдена практика стеснява грижата на образователната система до строг самоцелен контрол за достъп до елитните учебни заведения в България и незаинтересованост спрямо критичния спад в нивото на образованието на по-голямата част от българските младежи.

Очевидно е, че ако достъпът до елитно учебно заведение е функция от финансовата състоятелност на семейството, то децата с амбиции и желание за развитие, но произхождащи от бедни семейства се оказват лишени от своите жизнени шансове. Нещо повече. Онези, които не биха били социализирани в обществото чрез друга институция освен училището се оказва, че системата не търси инструменти за интегрирането им в образователната и социална система. На практика без да е целен в България в момента се лансира един образователен модел, който е носител на полюсна алтернатива: свръхподготвеност и елитарна принадлежност за малцинство или недообразование и откровена неграмотност за една нарастваща група от социалните низини, които често се оказват и етнически обособени. На практика това е опасен системен дефект, който чрез образованието възпроизвежда социална дезинтеграция, невъзможност за хармоничен социален напредък и следователно системна социална конфронтация, деформирана социална структура и дисбалансиран трудов ресурс.

Наред с този извод не бива да се изпуска от внимание, че по отношение на организацията на образователния процес най-често се проблематизира неговото качество от гледна точка на перспективата определени прослойки да съумеят да продължат образованието си в университетите. Всъщност това е само част от проблема и то за част от младежите. За мнозина висшето образование, особено, ако е безсъдържателно и обвързано просто с получаването на каквато и да е диплома, на практика няма отношение към личното им развитие и просперитет. За значителни младежки групи е проблем грамотността и приложимостта на тяхната грамотност към качеството им на живот. Придобиването на зает, на определени полезни знания с оглед професионалната и обща житейска реализация на младежите от декласираните групи в обществото, може да бъде ключ към преодоляване на един от най-острите проблеми на настоящето с тенденция към задълбочаване в перспектива.

Друг проблем в образователния процес е наблюдаваната етнизация и по-точно ромизация на отпадането от училище. Ниският материален статус на ромите, липсата на достъп до втората платена сфера на образованието (частните уроци), безперспективността за продължаване на образованието и формализацията фактически ги изхвърлят от училище. Отделно са етнокултурните специфики.